3.3. Šeimos nario sampratos ir baudžiamojo proceso kodekso 82 straipsnio pakeitimai

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos

Baudžiamosios teisės ir proceso institutas

Dr. Marina Gušauskienė

El. paštas: mgusauskienen@mr.uni.eu

Dr. Egidijus Losis

El. paštas: egidijus.losis@mr.uni.eu

DOI: 10.13165/LT-20-02-11

Santrauka. Straipsnyje nagrinėjami nuo 2020 m. rugsėjo 1 d. įsigalioję Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso (toliau – BPK) 38 ir 82 straipsnių pakeitimai. Šiais pakeitimais Lietuvos Respublikos Seimas revizavo BPK 38 straipsnyje įtvirtintą šeimos nario sampratą, ją išplėtė šeimos nariui prilygindamas asmens išlaikomus asmenis (išlaikytinius) ir pakeitė BPK 82 straipsnyje įtvirtintos asmens teisės neduoti parodymų ar atsisakyti atsakinėti į kai kuriuos klausimus prieš savo artimus giminaičius ir šeimos narius reguliavimą.

Taip pat atskleidžiama, kad BPK 38 straipsnio pakeitimai, kuriais išplėstas asmenų, priskirtinų šeimos nariams, ratas, prisidėjo prie Lietuvos baudžiamojo proceso teisės unifikuavimo su Europos Žmogaus Teisių Teismo ir Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje formuojama šeimos samprata, kuri prioritetą teikia ne santykių raiškos formai, o asmenų tarpusavio santykių turiniui. Straipsnyje nagrinėjama 2020 m. priimtų BPK 38 straipsnio pakeitimų įtaka apklausos instituto taikymui ir teisės į nešališką procesą įgyvendinimui.

Be to, atlikta BPK 82 straipsnio pakeitimo formuluotės analizė atskleidžia, kad, atlikus pakeitimą, pagrindiniu faktoriumi, leidžiančiu asmeniui pasinaudoti teise neduoti parodymų prieš savo šeimos narius ar neatsakinėti į tam tikrus klausimus, tapo apklausos metu pateikiamos informacijos pobūdis, o ne buvimo šeimos nariu faktas.

Reikšminiai žodžiai: šeimos narys, išlaikytinis, globotinis, sąžiningas baudžiamasis procesas, proceso garantijos, Europos Žmogaus Teisių Teismas, liudytojo apklausa, liudijimo ypatumai, konstitucinės teisės.

Įvadas

Baudžiamojo proceso humanizavimas, orientacija į žmogaus teisių užtikrinimą, valstybėje vykdomos socialinės politikos pokyčiai, Europos Sąjungos, Europos Žmogaus Teisių Teismo (toliau – EŽTT) nustatyti būtinieji standartai, padėsiantys užtikrinti nusikaltimo aukų (nukentėjusiųjų) apsaugą bei jų interesų gynimą, baudžiamajon atsakomybėn traukiamų asmenų apsaugą, įpareigoja įstatymo leidėją nuolatos peržiūrėti baudžiamojo proceso teisinį reguliavimą, esant būtinybei tikslinti atskirus baudžiamojo proceso institutus ir / ar baudžiamajame procese vartotinas sąvokas.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos (toliau – Konstitucija) 31 straipsnio 3 dalyje įtvirtintas draudimas versti duoti parodymus prieš savo šeimos narius ar artimus giminaičius. Baudžiamojo proceso aspektu šis draudimas turi tiesioginę įtaką baudžiamojo proceso teisiniams santykiams, ypač apklausos procesinio instituto reglamentavimui, teisės į nešališką procesą (nusišalinimo instituto) įgyvendinimui. Tačiau tinkamam konstitucinio draudimo įgyvendinimui (reglamentavimo ir praktiniu lygmeniu) būtinas šį draudimą atitinkantis reglamentavimas, BPK aiškiai apibrėžiantis

subjektus, priskirtinus šeimos nario ir artimo giminaičio sampratai. BPK 38 straipsnyje pateikiama šeimos nario, o BPK 15 straipsnyje (blanketinė nuoroda į Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso (toliau – BK) 248 straipsnį) artimųjų giminaičių sampratos. Įstatymų leidėjas, atsižvelgdamas į visuomenėje kintantį šeimos sampratos socialinį suvokimą ir siekdamas maksimalios Konstitucijos 31 straipsnio 3 dalyje įtvirtintos šeimos narių teisinių santykių apsaugos, ėmėsi koreguoti procesinę šeimos nario sampratą.¹ 2020 m. gegužės 21 d. Lietuvos Respublikos Seimas (toliau – Seimas) praplėtė šeimos nario sampratą ir pakeitė liudijimo ypatumus reglamentuojantį BPK 82 straipsnį.²

Kaip tik šie pakeitimai, pasitelkiant sisteminį, loginį, lyginamąjį tyrimo metodus, yra šio straipsnio nagrinėjimo dalykas.

3.3.1. Šeimos samprata

Pirminėje 2002 m. priimtoje BPK 38 straipsnio redakcijoje³ buvo įtvirtinta, kad šeimos nariais laikomi „<...> su tuo asmeniu gyvenantys tėvai (įtėviai), vaikai (įvaikiai), broliai, seserys ir jų sutuoktiniai, taip pat asmens sutuoktinis arba asmuo, su kuriuo asmuo bendrai gyvena neįregistravęs santuokos (partnerystė), sutuoktinio tėvai <...>“. Vėliau procesinė šeimos nario samprata kito, plečiant jos turinį. 2010 m. rugsėjo 21 d. Seimas įstatymu⁴ praplėtė procesinę šeimos nario sampratą. Į ją pateko asmuo, „su kuriuo tas asmuo Lietuvos Respublikos civilinio kodekso nustatyta tvarka susitarė sudaryti santuoką <...> ir buvę sutuoktiniai“. 2020 m. gegužės 21 d. įstatymu Seimas dar kartą revizavo BPK 38 straipsnyje įtvirtintą šeimos nario sampratą ir ją išplėtė šeimos nariui prilygindamas asmens išlaikomus asmenis (išlaikytinius).

Pažymėtina, kad šeimos, šeimos nario sąvokos plačiai (tiek procesine, tiek materialiąja prasmėmis) nagrinėtos ir nagrinėjamos mokslininkų⁵, tačiau grynai procesinę šeimos nario sampratą tiesiogiai lemia Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo (toliau – Konstitucinis Teismas), EŽTT formuojama jurisprudencija.

Aiškindamas šeimos konstitucinius pagrindus atskleidžiantį Konstitucijos 38 straipsnį, įtvirtinantį, kad šeima yra visuomenės ir valstybės pagrindas, valstybė saugo ir globoja šeimą, motinystę, tėvystę ir vaikystę, santuoka sudaroma laisvu vyro ir moters susitarimu, Konstitucinis Teismas 2012 m. birželio 4 d. nutarime⁶ pateikė konstitucinę šeimos sampratą, kuri grindžiama šeimos tarpusavio atsakomybe, emociniu prieraišumu, supratimu, pagalba ir savanorišku apsisprendimu priimti tam tikras teises ir pareigas.

Aiškindamas ir vertindamas valstybinę šeimos politikos koncepciją, Konstitucinis Teismas 2011 m. rugsėjo 28 d. nutarime⁷ pažymėjo: „<...> konstitucinė šeimos samprata negali būti kil-

1 Procesinė BK 246 straipsnyje įtvirtinta artimojo giminaičio samprata nesikeitė nuo 2000 m., kai buvo priimtas Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas (*Valstybės žinios*, 2000-10-25, Nr. 89-2741).

2 Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 8, 28, 38 ir 82 straipsnių pakeitimo įstatymas. *TAR*, 2020, Nr. 11675.

3 Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. *Valstybės žinios*, 2002-04-09, Nr. 37-1341.

4 Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso papildymo 3-1 straipsniu ir 18, 21, 38, 55, 64, 78, 81, 102, 112, 121, 125, 134, 135, 136, 137, 142, 151, 157, 168, 170, 176, 178, 181, 342, 348, 389, 418, 440 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas Nr. XI-1014 (nuo 2010 10 01). *Valstybės žinios*, 2010, Nr. 113-5742.

5 Ramunė Jakštienė, „Šeimos nario samprata baudžiamosiose bylose dėl smurto artimoje aplinkoje: teismų praktikos pagrindumas“, *Jurisprudencija* 25, 1 (2018): 225–259; Alfonsas Vaišvila, „Kitos šeimos formos“, arba bandymas priderinti šeimos sąvoką prie atskiros asmens subjektyvumo“, *Socialinių mokslų studijos* 4, 3 (2012): 853–972; Gediminas Sagatys, „The Concept of Family in Lithuanian Law“, *Jurisprudencija* 1, 119 (2010): 192; Gediminas Sagatys, „Įvaikinimo teisinio reguliavimo problemos Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijoje“, *Jurisprudencija* 2, 104 (2008): 18–27.

6 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2012 m. birželio 4 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 129 straipsnio 2 dalies 3 punkto (2008 m. birželio 12 d. redakcija), 135 straipsnio 2 dalies 3 punkto (2008 m. birželio 12 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“, <https://www.lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta159/content>.

7 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011 m. rugsėjo 28 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo 2008 m. birželio 3 d. nutarimu Nr. X-1569 „Dėl valstybinės šeimos politikos koncepcijos patvirtinimo“ patvirtintos valstybinės šeimos politikos koncepcijos nuostatų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“, <https://www.lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta159/content>.

dinama tik iš santuokos instituto, įtvirtinto Konstitucijos 38 straipsnio 3 dalies nuostatose. Tai, kad santuokos ir šeimos institutai yra įtvirtinti tame pačiame Konstitucijos 38 straipsnyje, rodo neatsiejamą ir neginčijamą santuokos ir šeimos ryšį. Santuoka yra vienas iš šeimos konstitucinio instituto pagrindų šeimos santykiams kurti. Tai yra istoriškai susiklostęs šeimos modelis, neabejotinai turintis išskirtinę vertę visuomenės gyvenime, užtikrinantis Tautos ir valstybės gyvybingumą bei istorinį išlikimą.

Tačiau tai nereiškia, kad pagal Konstituciją, *inter alia* jos 38 straipsnio 1 dalies nuostatas, nėra saugomos ir ginamos kitokios nei santuokos pagrindu sudarytos šeimos, *inter alia* santuokos nesudariusių vyro ir moters bendras gyvenimas, kuris grindžiamas pastoviais emocinio prierašumo, tarpusavio supratimo, atsakomybės, pagarbos, bendro vaikų auklėjimo ir panašiais ryšiais bei savanorišku apsisprendimu prisiimti tam tikras teises ir pareigas, kurie yra konstitucinių motinystės, tėvystės ir vaikystės institutų pagrindas.

Taigi konstitucinė šeimos samprata grindžiama šeimos narių tarpusavio atsakomybe, supratimu, emociniu prierašumu, pagalba ir panašiais ryšiais bei savanorišku apsisprendimu prisiimti tam tikras teises ir pareigas, t. y. santykių turiniu, o šių santykių išraiškos forma konstitucinei šeimos sampratai esminės reikšmės neturi <...>.“

Šeimos nario sampratos apibrėžimui didelę įtaką daro Lietuvos tarptautiniai įsipareigojimai, EŽTT jurisprudencija, kurią vertino ir Konstitucinis Teismas aiškindamas šeimos koncepciją.

Antai byloje *Marckx prieš Belgiją* EŽTT pažymėjo, jog šeimos gyvenimo sampratos negalima siaurinti tik santuokos pagrindu susiformavusiomis šeimomis. Šeimos gyvenimas gali apimti ir kitus *de facto* santykius. EŽTT pabrėžė, kad tradicinės šeimos skatinimas ir rėmimas pats savaime yra teisėtas ir net girtinas dalykas, tačiau siekiant šio tikslo negalima imtis priemonių, kenkiančių natūraliai šeimai, nes tokios šeimos nariai naudojami Konvencijos 8 straipsnio, kuris reglamentuoja *inter alia* teisę į šeimos gyvenimo gerbimą, garantijomis taip pat kaip ir tradicinės šeimos nariai (1979 m. birželio 13 d. sprendimas byloje *Marckx prieš Belgiją*, pareiškimas Nr. 6833/74). Teisė į šeimos gyvenimą suponuoja ne tik valstybių pareigą susilaikyti nuo neteisėto kišimosi į asmens šeimos gyvenimą, bet ir pozityvius įsipareigojimus, būtinus veiksmingai šios asmens teisės apsaugai užtikrinti (1979 m. birželio 13 d. sprendimas byloje *Marckx prieš Belgiją*, pareiškimas Nr. 6833/74).⁸

Nustatant, kokius santykius apima sąvoka „šeimos gyvenimas“, gali būti atsižvelgiama į daugumą veiksmų, pvz., bendrą gyvenimą, ryšių pastovumą, rodomų tarpusavio įsipareigojimų pobūdį ir kt. EŽTT nuomone, sąvoka „šeimos gyvenimo gerbimas“ reiškia, kad biologinė ir socialinė tikrovė yra svarbesnė už teisinę prezumpciją, prieštaraujančią nustatytiesiems faktams (1994 m. spalio 27 d. sprendimas byloje *Kroon ir kt. prieš Nyderlandus*, pareiškimas Nr. 18535/91).

Šeimos gyvenimas gali būti konstatuotas ir tuomet, kai asmenų santykiai nutrūkę. Vaiko ir vieno iš tėvų bendravimas yra esminis šeimos gyvenimo elementas net ir tuo atveju, kai tėvų santykiai nutrūkę (1994 m. gegužės 26 d. sprendimas byloje *Keegan prieš Airiją*, pareiškimas Nr. 16969/90). Aiškindamas šeimos gyvenimo sampratą, EŽTT pamažu ją plėtė ir konstatavo, kad šeimos gyvenimo samprata apima ne tik tėvų (susituokusių arba nesusituokusių) santykius su vaikais, bet ir kitų asmenų tarpusavio santykius, *inter alia* ryšius tarp artimų giminaičių. Minėtoje byloje *Marckx prieš Belgiją* konstatuota, kad šeimos gyvenimas apima artimų giminaičių ryšius (pavyzdžiui, senelių santykius su vaikaičiais), nes tokie giminaičiai gali užimti svarbią vietą šeimos gyvenime (1979 m. birželio 13 d. sprendimas byloje *Marckx prieš Belgiją*, pareiškimas Nr. 6833/74). Kitoje byloje į šeimos gyvenimo sampratą EŽTT įtraukė brolių ir seserų šeimos gyvenimą (1997 m. rugsėjo 26 d. sprendimas byloje *El Boujaidi prieš Prancūziją*, pareiškimas Nr. 25613/94).

EŽTT nagrinėtose bylose šeimos gyvenimu pripažįsta santykius tarp vaikų ir senelių (byla *Marckx prieš Belgiją*), tarp brolių ir seserų, nepriklausomai nuo jų amžiaus (bylos *Olsson prieš Švediją*; tarp suaugusiųjų brolių ir seserų – *Boughanemi prieš Prancūziją*), tarp tetos ar dėdės ir jo /

⁸ Kauno apylinkės teismo 2017 m. gruodžio 7 d. nutartis civilinėje byloje Nr.e2-16404-944/2017, <https://eteismai.lt/byla/64646080912553/e2-16404-944/2017>.

jos sūnėno ar dukterėčios (byla *Boyle prieš Jungtinę Karalystę*), tarp tėvų ir vaikų, gimusių antruose santykiuose, ar kai vaikai gimsta dėl nesantuokinių santykių ar romano, ypač kai vaikų tėvystė pripažįstama ir tarp šalių egzistuoja asmeniniai ryšiai (byla *X prieš Šveicariją*), tarp tėvų / globėjų ir vaikų (byla *Jolie ir Lebrun prieš Belgiją*).⁹

2020 m. priimtus BPK 38 straipsnio pakeitimus, išplėtusius šeimos nariams priskirtinų asmenų ratą, neabejotinai lėmė čia paminėta EŽTT ir Konstitucinio Teismo jurisprudencija, prioritetą teikianti asmenų tarpusavio santykių turiniui, o ne santykių išraiškos formai. Kitaip tariant, šeimos santykiai, jų konstatavimas yra fakto klausimas, kuris priklauso nuo to, kokie realūs tarpusavio santykiai sieja asmenis (taip panaikinama takoskyra tarp asmeninių ir teisinių šeimos santykių). Svarbu tik tai, kad tie santykiai atitiktų glaudų tarpusavio ryšį, užtikrinantį svarbiausių fiziologinių ir psichologinių poreikių tenkinimą. Kaip tik čia atsiranda būtinybė suteikti asmenims saugumą nuo ateityje galimos grėsmės, kad jie bus verčiami duoti parodymus apie aplinkybes, sužinotas išimtinai dėl ypatingo, šeimos nario statusui prilyginamo santykio egzistavimo.

2012 m. spalio 25 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyvoje Nr. 2012/29/ES, kuria nustatomi būtiniausi nusikaltimo aukų teisių, paramos joms ir jų apsaugos standartai ir kuria pakeičiamas Tarybos pamatinis sprendimas Nr. 2001/220/TVR, įtvirtinta, kad „<...> šeimos nariai yra aukos sutuoktinis, nuolat ir nepertraukiamai su auka gyvenantis bei vedantis bendrą namų ūkį ir su ja susietas artimais įsipareigojančiais ryšiais asmuo, aukos tiesios linijos giminaičiai, broliai, seserys bei išlaikytiniai <...>“¹⁰. Tokiu būdu Direktyva į baudžiamojo proceso sritį „įveda“ dar viena asmenį – išlaikytinį.

Paminėtina ir tai, kad išlaikytinio priskyrimas prie šeimos narių Europos Sąjungos mastu kildinamas iš Europos Sąjungos piliečių ir jų šeimos narių teisės laisvai judėti ir gyventi valstybių narių teritorijoje, kaip tai suprantama pagal 2004 m. balandžio 29 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyvą 2004/38/EB dėl Sąjungos piliečių ir jų šeimos narių teisės laisvai judėti ir gyventi valstybių narių teritorijoje, iš dalies keičiančios Reglamentą (EEB) Nr. 1612/68 ir panaikiniančios direktyvas 64/221/EEB, 68/360/EEB, 72/194/EEB, 73/148/EEB, 75/34/EEB, 75/35/EEB, 90/364/EEB, 90/365/EEB ir 93/96/EEB.¹¹ Tačiau neretai kildavo klausimų, pagal kokius kriterijus asmeniui būtų suteiktas išlaikytinio statusas, ar tokį statusą jis turėtų, jei būtų, pvz., sveikas, darbingas, bet neturėtų galimybės (ar negalėtų) įsidarbinti ir išlaikyti savęs.

2013 m. lapkričio 6 d. generalinio advokato Paolo Mengozzi išvadoje byloje C423/12 Europos Sąjungos Teisingumo Teismui pateiktas išsamus išlaikytinio apibrėžimas, kuris, manytina, taikytinas ir Lietuvos baudžiamajame procese: „<...> išlaikytiniu, kaip jis suprantamas pagal Direktyvos 2004/38 2 straipsnio 2 dalies c punktą, laikomas bet kuris šeimos narys, kuris, neatsižvelgiant į priežastis, įrodo negalįs savęs išlaikyti savo kilmės šalyje ir dėl to priklauso nuo Sąjungos piliečio, kurio teikiama materialinė parama jam reikalinga sau išlaikyti. Tokia padėtis turi būti reali ir tai turi būti įmanoma įrodyti visokiais būdais. Todėl pareiškėjas gali priimančiosios valstybės narės valdžios institucijoms pateikti ir subjektyvius su jo ekonomine ir socialine padėtimi susijusius dokumentus, ir kitus atitinkamus dokumentus, kurie gali būti naudingi minėtoms valdžios institucijoms ir kurie patvirtintų objektyvias prašymo aplinkybes <...>“¹².

Vertinant minėtos Direktyvos nuostatas, viena vertus, reikėtų pažymėti, kad ji išplečia šeimos

9 Cituota pagal Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011 m. rugsėjo 28 d. nutarimą; žr. *supra* note 7.

10 2012 m. spalio 25 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva Nr. 2012/29/ES, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=celex%3A32012L0029>. Taip pat pažymėtina, kad Direktyvoje auka laikomas fizinis asmuo, kuris tiesiogiai patyrė žalą dėl nusikalstamos veikos arba asmens, kurio mirtis tiesiogiai susijusi su nusikalstama veika, šeimos nariai, kurie patyrė žalą dėl to asmens mirties.

11 2004 m. balandžio 29 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos 2004/38/EB dėl Sąjungos piliečių ir jų šeimos narių teisės laisvai judėti ir gyventi valstybių narių teritorijoje, iš dalies keičiančios Reglamentą (EEB) Nr. 1612/68 ir panaikiniančios direktyvas 64/221/EEB, 68/360/EEB, 72/194/EEB, 73/148/EEB, 75/34/EEB, 75/35/EEB, 90/364/EEB, 90/365/EEB ir 93/96/EEB, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=celex%3A32004L0038>.

12 Generalinio advokato Paolo Mengozzi išvada byloje C423/12, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX%3A62012CC0423>.

sąvoką ir neapsiriboja vien dvasiniu ar emociniu asmenų tarpusavio prieraišumu, tarpusavio pagalba ir pan. Šeimos santykiams pripažinti užtekę ir ekonominio priklausomumo. Kita vertus, Direktyvoje šeimos narių sąrašo išplėtimas leistinas tik kalbant apie nusikaltimo aukas, t. y. nukentėjusįjį. Tokia pozicija suprantama ir visa apimtimi „pateisina“ siekiamą tikslą, t. y. siekį maksimaliai apsaugoti nusikaltimo aukas ir jų teisėtus interesus.

Vertinant BPK 8, 28, 38 ir 82 straipsnių pakeitimus matomos ir galimos praktinio taikymo problemos. Toks pakeitimas gali tapti greitą procesą ribojančiu veiksmu. Antai BPK įtvirtintas nušalinimo institutas gali apriboti baudžiamojo proceso subjektų (ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro, teisėjo) ir kitų dalyvių (pvz., ekspertų, specialistų) galimybę dalyvauti baudžiamajame procese, jei jie turės išlaikytinių, su kuriais nors ir nėra glaudžių emocinių ryšių, bet sieja vien ekonominis priklausomumas. Taip pat minėti pakeitimai gali sudaryti sąlygas piktnaudžiauti savo procesinėmis teisėmis, pvz., tapti pagrindu ne visai pagrįstai pasinaudoti liudytojo santykinio imunitetu ir atsisakyti duoti parodymus arba neatsakyti į kai kuriuos klausimus.

2020 m. pakeisto BPK 38 straipsnio loginė analizė atskleidžia ir kitus atlikto pakeitimo trūkumus. Pirma, įstatymų leidėjas nebuvo nuoseklus ir į šeimos narių ratą įtraukdamas išlaikytinius šeimos narius nepriskyrė globotinių (Civilinio kodekso 3.245 str.). Loginė analizė rodytų, kad tam tikrais atvejais tarp minėtų asmenų gali susiklostyti Konstitucinio Teismo ir EŽTT jurisprudencijoje konstatuotas šeimos santykiams būdingas asmenų tarpusavio ryšys. Antra, pakeitus BPK 38 straipsnyje įtvirtintą procesinę šeimos nario sampratą, ji neatitinka BK 248 straipsnyje įtvirtintos šeimos nario sampratos. Pažymėtina, kad toks materialinės teisės nesuderinamumas su procesine teise gali būti sąlygotas skirtingo reguliavimo dalyko, tačiau įneša teisinio neapibrėžtumo baudžiamajame procese *in corpore*.

3.3.2. BPK 82 straipsnio pakeitimai

Nagrinėjamu BPK 82 straipsnio pakeitimo įstatymu iš esmės keičiama BPK 82 straipsnio 2 dalies dispozicija išplečiant liudijimo imunitetą.

Lingvistinis BPK 82 straipsnio 2 dalies aiškinimas leido daryti išvadą, kad teisę neduoti parodymų prieš savo šeimos narius turėjo tik kaltinamojo ar įtariamojo šeimos nariai. Tačiau praktikoje neretai susiklostydavo situacijų, kai vienas šeimos narys turėjo specialiojo liudytojo statusą, o kitas apklausiamas kaip liudytojas BPK 78 straipsnio pagrindais. Tokiu būdu kaip liudytojas apklausiamas specialiojo liudytojo procesinę statusą turinčio asmens šeimos narys buvo verčiamas (nes liudytojo pareiga duoti parodymus, o už pareigos nevykdymą taikomos neigiamos teisinės sankcijos) duoti parodymus prieš savo šeimos narį.

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas bandė „gelbėti situaciją“. Nutartyje baudžiamojoje byloje Nr. 2K-225-689/2018 šis Teismas konstatavo: „<...> BPK 82 straipsnio 2 dalyje nustatyta, kad įtariamojo ir kaltinamojo šeimos nariai ar artimieji giminaičiai gali neduoti parodymų arba neatsakyti į kai kuriuos pateiktus klausimus. Šia BPK nuostata baudžiamajame procese yra realizuotas Lietuvos Respublikos Konstitucijos 31 straipsnio 3 dalyje įtvirtintas draudimas versti duoti parodymus prieš save, savo šeimos narius ar artimus giminaičius. Konstitucijos 31 straipsnio 3 dalyje įtvirtintas draudimas reiškia, kad negali būti nustatytas toks teisinis reguliavimas, kuriuo vadovaudamiesi teisėsaugos institucijų pareigūnai galėtų reikalauti duoti parodymus prieš save, savo šeimos narius ar artimus giminaičius, o tokio reikalavimo nevykdant – taikyti poveikio priemones. Konstitucijoje įtvirtintas draudimas skirtas valstybės institucijų pareigūnams ir savaime nereglamentuoja apklausiamų asmenų veiksmų, tačiau minėta Konstitucijos nuostata užtikrina jų teisę neduoti parodymų apie save, savo šeimos narius ar artimus giminaičius. Tokia apklausiamų asmenų teisė ir yra nustatyta BPK 82 straipsnio 2 dalyje. <...> Vadinasi, tuo atveju, jeigu asmuo baudžiamajame procese turi būti apklausiamas apie savo šeimos narius ar artimuosius giminaičius, jam turi būti išaiškinta teisė neduoti parodymų arba neatsakyti į kai kuriuos pateiktus klausimus, nepaisant to,

ar tokia pareiga nurodyta BPK straipsnyje, reglamentuojančiame apklausą tam tikroje baudžiamojo proceso stadijoje, ar nenurodyta <...>¹³, tačiau atskirų nutarčių priėmimas negalėjo pakeisti įstatymo leidėjo nustatytos taisyklės.

Teisės į teisingą bylos nagrinėjimą ir teisės į privataus šeimos gyvenimo gerbimo pažeidimą konstatavo ir EŽTT sprendime *Kryževičius prieš Lietuvą*¹⁴, kuris daugiausia ir nulėmė būtinuosius BPK pakeitimus.

Draudimą versti duoti parodymus prieš savo šeimos narį EŽTT nustatė byloje *Van der Heijden prieš Nyderlandus* ([GC], Nr. 42857/05, 52 pnk., 2012 m. balandžio 3 d.), atitinkama pozicija buvo pakartota ir sprendime *Kryževičius prieš Lietuvą*. Šiuo konkrečiu atveju EŽTT akcentavo apklausiamojo, kaip liudytojo, asmens parodymų svarbą kito asmens (jo šeimos nario) teisinio procesinio statuso galimiesiems pokyčiams. Antai vienam sutuoktiniui turint specialiojo liudytojo statusą, kito sutuoktinio parodymai gali turėti įtakos arba įtariamąjo statuso suteikimui, arba liudytojo. Be to, EŽTT konstatavo, kad draudžiama apklausti specialiojo liudytojo statusą turintį šeimos narį kaip liudytoją ne tik apie faktus, sietinus su galimu įtarimu, bet ir apie bet kurias kitas aplinkybes, kurios tyrimą atliekančių subjektų gali būti panaudotos kvestionuojant ar vertinant įtariamąjo (specialiojo liudytojo) parodymų patikimumą.

Taip pat BPK 82 straipsnio pakeitimo formuluotės analizė rodo, kad asmens teisė neduoti parodymų ar atsisakyti atsakinėti į tam tikrus klausimus atitinka Konstitucijos 31 straipsnio 3 dalies esmę. Pagrindiniu veiksniu, leidžiančiu asmeniui pasinaudoti šia teise, tampa apklausos metu pateikiamos informacijos pobūdis, t. y. šia teise pasinaudoti leidžiama tuomet, kai apklausa susijusi su informacija, kurios turinys nukreiptas prieš asmens šeimos narius ar artimus giminaičius. O pagal ankstesnę BPK 82 straipsnio redakciją tik faktas, kad asmuo yra įtariamąjo, kaltinamojo šeimos narys ar artimas giminaitis, galėjo leisti jam atsisakyti duoti parodymus.

Išvados

1. 2020 m. priimti BPK 38 straipsnio pakeitimai, kuriais išplėstas asmenų, priskirtinų šeimos nariams, ratas, prisidėjo prie Lietuvos baudžiamojo proceso teisės harmonizavimo su Europos Žmogaus Teisių Teismo ir Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje formuojama šeimos samprata, kuri prioritetą teikia ne santykių raiškos formai, o asmenų tarpusavio santykių turiniui. Tačiau, autorių vertinimu, siekiant išsamaus šeimos narių sampratos įtvirtinimo, įvertinus EŽTT formuojamos doktrinos veikimo apimtį į šeimos narių sampratą tikslinga būtų įtraukti ir asmenis, tarp kurių susiklosto globos teisiniai santykiai.
2. Atlikta analizė parodė, kad būtinuosius BPK 38 straipsnio ir BPK 82 straipsnio pakeitimus iš esmės nulėmė EŽTT sprendime *Kryževičius prieš Lietuvą* konstatuoti teisės į teisingą bylos nagrinėjimą bei teisės į privataus šeimos gyvenimo gerbimo pažeidimai.
3. 2020 m. priimti BPK 38 straipsnio pakeitimai turi reikšmingą įtaką: 1) apklausos instituto taikymui, nes išplečiamas asmenų, turinčių teisę neduoti parodymų ar neatsakinėti į tam tikrus klausimus prieš savo šeimos narius, ratas; 2) teisės į nešališką procesą įgyvendinimui, nes išplėsta šeimos narių samprata taikytina ir nusišalinimo institutui.
4. BPK 82 straipsnio pakeitimo formuluotės analizė rodo, kad asmens teisė neduoti parodymų ar atsisakyti atsakinėti į tam tikrus klausimus atitinka Konstitucijos 31 straipsnio 3 dalies esmę.

13 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis baudžiamojoje byloje 2K-225-689/2018, <https://eteismai.lt/byla/219073614936703/2K-225-689/2018>.

14 *Kryževičius prieš Lietuvą*, pareiškimo Nr. 67816/14, EŽTT 2018 m. gruodžio 11 d. sprendimas.

Changes in the Concept of Family Member and Article 82 of the Code of Criminal Procedure

Mykolas Romeris University Law School
Institute of Criminal Law and Procedure

Dr. Marina Gušauskienė

E-mail: mgusauskienen@mruni.eu

Dr. Egidijus Losis

E-mail: egidijus.losis@mruni.eu

Summary. *The article examines the amendments to Articles 38 and 82 of the Code of Criminal Procedure (hereafter – CCP) of the Republic of Lithuania adopted on 21 May 2020. With these amendments, the Seimas revised Article 38 of the CCP and the concept of a family member provided therein. The amendment extended the scope of family member definition to also include dependents of the person and changed the regulation of the right of a person not to testify or refuse to answer certain questions against his or her close relatives and family members. The article reveals that the amendments to Article 38 of the CCP, which expanded the circle of persons considered as family members, contributed to the harmonization of Lithuanian criminal procedure law with the concept of family developed in the jurisprudence of the European Court of Human Rights and the Constitutional Court of the Republic of Lithuania. The article examines the impact of the amendments to Article 38 of the CCP of 2020 on the application of the interview institute and the implementation of the right to a fair trial.*

The article deals with Article 82 of the CCP. An analysis of the wording of the amendment reveals that, following the amendment, the nature of the information provided during the interview, rather than the fact of being a family member, became an essential factor in enabling the person to exercise his or her right not to testify against his or her family members or to answer certain questions.

Keywords: *family member, dependent, guardian, fair criminal proceedings, procedural guarantees, European Court of Human Rights, witness examination, peculiarities of testimony, constitutional rights.*